

Hrvatsko 20. stoljeće¹

JURE KRIŠTO

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Autor nudi skicu za pregled političke povijesti hrvatskog naroda u 20. stoljeću.

Jedno stoljeće dugo je, često i uzbuđljivo, razdoblje u životu svakog naroda. Za hrvatski narod 20. stoljeće bilo je ne samo uzbuđljivo, nego i dramatično, pa i tragično. Tijekom toga stoljeća Hrvati su se našli u sklopu nekoliko državnih zajednica, iskusili teror protunarodnih i nedemokratskih režima, prošli kroz dva svjetska rata, vodili oslobodilački rat i postigli punu suverenost i međunarodno priznanje. Ali ta je priča satkana od brojnih detalja, o čemu je riječ u ovoj skici.

Od svog doseljenja na prostor jugoistočne Europe u 7. stoljeću Hrvati su se smjestili zapadno od rijeke Drine, crte cara Teodozija, koja je razdvajala Zapadno od Istočnog Rimskog Carstva. Prihvatajući uskoro kršćanstvo, priključili su se utjecaju Rima, a time i latinskog Zapada.

Geografija prostora koji su Hrvati zauzeli nije uvijek bila dobar politički saveznik. Duž cijele bogato razvedene obale visoko se diže Dinarsko gorje, jugoistočni krak Alpa, odvajajući tako južni jadranski dio, provinciju Dalmaciju, od sjevernog panonskog dijela, provincije Hrvatske-Slavonije. U sredini se našao brdoviti, teško prohodni središnji dio, koji čini Bosnu i Hercegovinu.

Jači sjeverni susjedi, Mađari i Germani, htjeli su dominirati sjevernim dijelom, dok su južni susjedi Mlečani (Talijani) posezali za prelijepom jadranskom obalom i Dalmacijom. U 15. stoljeću s Istoka je zaprijetila opasnost Osmanlija, koji su 1463. zauzeli Bosnu, a u 16. stoljeću sveli Hrvatsko kraljevstvo na »ostatke ostataka«. S Turcima je počeo proces islamizacije, a na te su prostore došle i druge etničke skupine – Vlasi i Srbi.

U 19. stoljeću, kad se u Europi stvaraju nacionalne države, Hrvati također nastoje ostvariti jedinstvo hrvatskoga etničkog prostora. No, upravo tada Hrvati

¹ Ovaj je tekst prvotno bio napisan za videozapis, po kojemu je redatelj Jakov Sedlar napravio jednosatan film »Hrvatska. 20. stoljeće«. Budući da je »Feral Tribune« kritizirao tu video vrpca i moj tekst (premda, u svojoj prepoznatljivoj maniri, više mene osobno), a kako vrpca nije lako dostupna, objavljujem tekst kao nacrt za pregled političke povijesti hrvatskoga naroda u 20. stoljeću, u nadi da će biti korisnih sugestija od čitateljstva.

su bili fizički najrazjedinjeniji. Sporazumom Habsburgovaca s Mađarima, Monarhija se 1867. razdvojila na austrijski i ugarski dio, a hrvatski sjever (Hrvatska i Slavonija) ostao je s Mađarima, dok je južni dio (Dalmacija) ostao u sastavu Austrije. Bosna je tada već 400 godina bila pod turskom upravom.

U takvoj konstelaciji politički cilj Hrvata u 19. stoljeću bio je ujedinjenje svih hrvatskih zemalja u jednu političku cjelinu, tj. ostvarenje pune suverenosti. Bilo je posve razumljivo za političare 19. st. da Bosna i Hercegovina spada u hrvatske zemlje, premda su središte političkog života u Hrvata tada bili sjeverna Hrvatska i glavni grad Zagreb.

Za Hrvate dvadeseto stoljeće počelo je pet godina ranije, 1895. U listopadu te godine »njegovo carsko i kraljevsko apostolsko veličanstvo car i kralj Franjo Josip I.« posjetio je Zagreb. Za njegova boravka grupa mladića, studenata Zagrebačkog sveučilišta, odjevena u svečane sveučilišne odore, podigla je mađžarsku trobojnicu i potpalila je.

Spaljivanje mađžarskog barjaka pred carevim nosom časovito je stavilo Hrvatsku u središte europske pozornosti; europske su novine brujale o nečuvenu događaju u Zagrebu. No, događaj je imao važnije i dalekosežnije posljedice za budućnost Hrvata. Nekolicini studenata bilo je zabranjeno daljnje školovanje u Zagrebu, te su ga nastavili u Pragu. Tamo su hrvatski studenti bili pod snažnim utjecajem češkog »realističkog« političara i ideologa T. G. Masaryka.

Povratkom u Hrvatsku, ti su mladi ljudi počeli svojski širiti Masarykove ideje. Većina ih se organizirala u grupaciji *Napredna omladina*, a izdavali su također svoj list *Pokret*. Bili su nezadovoljni svime što su našli u Hrvatskoj: politikom, političkim strankama, stanjem u književnosti, položajem naroda, te, kako su vjerovali, prevelikim utjecajem Katoličke crkve na hrvatsku kulturu.

Ti su mladi ljudi vjerovali da politici treba pristupiti s drugačijih polazišta, a politički su ključ vidjeli u udovoljavanju srpskim političkim zahtjevima. Stoga je mladi naraštaj hrvatskih intelektualaca bio glavni promicatelj ideja slavenske uzajamnosti, suradnje sa Srbima i »narodne crkve«.

No, među Hrvatima je bilo i drugih političkih opcija, koje su promicale snažne ličnosti. Na sjeveru su Stjepan Radić, Josip Frank, hrvatski Srbin Svetozar Pribičević, te neki krugovi unutar Katoličke crkve obilježili svoje vrijeme, dok su na jugu najpoznatiji politički predstavnici bili Ante Trumbić i Frano Supilo.

Početkom stoljeća mladi političari Dalmacije počeli su drugačije razmišljati o hrvatskoj politici. Splitski pravnik Ante Trumbić izložio je 1903. u Dalmatinskom saboru politički program, koji je nazvao »novim kursem«. Novost tog programa bila je u inzistiranju na solidariziranju Hrvata, Srba i Talijana u Dalmaciji u vidu zajedničkog otpora Beču. Premda je Trumbić javno proglasio to novo političko usmjerenje, njegov idejni začetnik i najveći zagovornik bio je uspješni novinar iz Dubrovnika Frano Supilo, koji je na Sušaku, gradiću nadomak luke Rijeka, počeo uređivati *Novi list*.

Bilo je vidljivo da mladi dalmatinski političari sagledavaju hrvatsku političku budućnost iz regionalne perspektive, što znači da im je politika bila određena protugermanstvom. Glavni im je politički protivnik bio Beč, te su

tražili protubečke saveznike gdje god su ih mogli naći. Potražili su ih, i privremeno našli, u Pešti, tradicionalnom neprijatelju sjeverne Hrvatske, a u domaćim Srbima su ih unaprijed imali. Tako su pristaše »novoga kursa« 1905. potpisali u Rijeci *Riječku rezoluciju*, koja je podržala ugarsku opoziciju u nastojanju da, protiv volje Beča, ostvari svoju potpunu samostalnost. Zauzvrat, očekivali su jednako nedvosmisleni potporu mađarskih političkih krugova ostvarenju cilja ujedinjenja svih hrvatskih zemalja.

»Novi kurs« i *Riječka rezolucija* izgledali su nešto posve novo i svježe na hrvatskom političkom horizontu. Za mnoge je to bio znak radanja politike koja se zasniva na interesima, a zanemaruje ideologiju. Činilo se da je to bila verzija hrvatske »realne politike«.

Premda su taj novi pristup hrvatskoj politici prihvatili dalmatinski Srbi, kojima je zajamčen politički status naroda umjesto etničke manjine, političari sjeverne Hrvatske nisu bili jednodušni glede programa »novog kursa«, očitovanog u *Riječkoj rezoluciji*. Oporba toj politici dolazila je kako od političara od formata, kao Stjepana Radića i Josipa Franka, tako i krugova unutar Katoličke crkve.

Stjepan Radić, također povratnik s europskih studija, osnovao je, zajedno s bratom Antunom, svoju stranku, *Hrvatsku pučku seljačku stranku*, također u prosincu 1904. godine. Stranka je počivala na drugačijim ideološkim temeljima. Seljaštvo, većinski dio hrvatskoga stanovništva, trebalo je postati središnjica oko koje bi se stvarala politika. Radić se nije složio s »novokursašima« oko potrebe priklanjanja Pešti protiv Beča.

Najenergičniji i najradikalniji otklon od »novokursaške« politike formulirao je Josip Frank. Pokršteni židov rodom iz Osijeka, čiji su roditelji bili doseljenici iz Mađarske i koji nikada nije uspio naučiti dobro hrvatski, Frank je bio istinski hrvatski domoljub u pravaškoj tradiciji. Smatrao je da politika »novoga kursa« predstavlja odvratanje Hrvata od rada na uspostavi pune suverenosti. Iako nije zanemarivao negativan odnos Beča prema Hrvatima, Frank je smatrao da politika novoga kursa služi ekspanzionističkoj velikosrpskoj politici Srbije, te da bi pobjedom te politike položaj Hrvata bio mnogo gori nego što je bio pod Germanima.

Franka je kasnije historiografija, iskrivljena filojugoslavenskom i prosrpskom ideologijom, okrivila da je bio protusrpski raspoložen, što je on odbijao, jasno razlučujući poštivanje Srba i oporbu onima koji su protivni hrvatskim političkim interesima.

Ne manje odlučno novokursaškoj su se politici oduprli neki malobrojniji krugovi u Katoličkoj crkvi. Idejno sljednici pravaške politike, nastojali su preko crkvenih organizacija stvoriti stranku na katoličkim temeljima, u čemu nisu postigli značajne uspjehe. Historiografija ih je obilježila posprdnim imenom »klerikalci« ili pogrđnim »furtimaši«. U Katoličkoj crkvi postojale su i druge tendencije. Krčki biskup Antun Mahnić poradio je oko organiziranja katoličke mladeži, stvarajući tako dosta jaki Katolički pokret, koji je u mnogočemu bio preteča kasnijih organiziranja na katoličkim osnovama.

Pokazalo se da dva pristupa hrvatskoj politici bitno ovise o dotadašnjem političkom iskustvu. Dok su hrvatski političari iz južnih dijelova definirali svoj

politički program s protugermanstvom kao bitnom odrednicom, sjevernim krajevima su Mađari bili nelagodniji i agresivniji susjedi. Ni odnos prema programu srpske manjine nije bio isti. Dok su dalmatinski političari smatrali da Srbima mogu dati velike koncesije u zamjenu za podršku u borbi s Bečom, hrvatsko-slavonski političari smatrali su da popuštanje lokalnim Srbima služi velikosrpskim projektima, što bi eventualno dovelo Hrvate u mnogo težu situaciju nego su bili u Monarhiji.

Danas bi se moglo suditi da je tragedija hrvatske politike u suton raspada Austro-Ugarske Monarhije bila što je južnjačka opcija pobijedila.

* * *

Usprkos protivljenju značajnih hrvatskih političara, na pozicijama Riječke rezolucije prvi put se krajem 1905. svojim izbornim proglašenjem predstavila *Hrvatsko-srpska koalicija*. Uz izuzetak isticanja političke jednakosti srpske etničke skupine u Hrvatskoj s hrvatskim narodom, program Koalicije bio je kompilacija hrvatskih političkih htijenja toga vremena: opće pravo glasa i druge građanske slobode, zaštita seljačkog posjeda, zaštita radničkih prava, saniranje nagodbenih povreda, financijska samostalnost i ujedinjenje Hrvatske i Dalmacije. Izvan Koalicije ostale su Radićeva stranka i Frankova Starčevićanska hrvatska stranka prava. U Manifestu koalicije više nije bilo riječi o hrvatskom narodu, nego o »narodu našem hrvatskoga i srpskog imena«. To je sudbinski utjecalo na budućnost hrvatskog naroda, jer je Koalicija ostala na vlasti do kraja Monarhije, a ideologija koja ju je pokretala nastavila se i poslije.

Problem ideologije Koalicije i političkog aranžmana utemeljenog na toj ideologiji bio je u tome što su omogućavali stvaranje dviju nacionalnih država, hrvatske i srpske, na istom geografskom prostoru, što je eventualno moralo dovesti do konfrontacije jedne nacionalne skupine protiv druge.

Sva ta politička nastojanja nisu ništa promijenila teško stanje velikog dijela hrvatskoga stanovništva. Socijalno, više od 80 posto hrvatskog stanovništva bilo je ruralno i, zbog raznih okolnosti, u nemogućnosti da preživi od zemljišnih posjeda. Budući da je industrija bila posve rudimentarna, nemali broj za rad sposobnih muškaraca u valovima se iseljavao, napose u Sjedinjene Američke Države.

* * *

Kao posljedica Berlinskoga kongresa i tajnih ugovora, dne 6. listopada 1908. godine Monarhija je anektirala Bosnu i Hercegovinu. Umjesto rješenja, to je postalo uzrokom novih problema. U Bosni i Hercegovini, već četiri stoljeća pod turskom upravom, otpočeli su bili sukobi nacionalnih i vjerskih interesa. Dok su se muslimani opirali svim promjenama, Hrvati i Srbi vidjeli su rješenje u priključenju Bosne i Hercegovine matičnim državama, Hrvatskoj i Srbiji. No, Bosna i Hercegovina ostala je »carevinska zemlja« pod upravom zajedničkog ministra financija i tako od nade u njezino priključenje Hrvatskoj nije bilo ništa. Ali usprkos ljutnji hrvatskih političara zbog takva stanja, aneksiju su odobrava-

li u nadi da će Monarhija pitanje Bosne eventualno morati riješiti u hrvatskom interesu.

Očekivano, hrvatske političke grupacije u hrvatskim zemljama različito su se postavile prema aneksiji Bosne i Hercegovine. Dok je Radić objavljivao knjižicu o hrvatskom pravu na Bosnu i Hercegovinu, s čime se slagala većina Hrvata u Hrvatsko-srpskoj koaliciji, Supilo je čak u Hrvatskom saboru govorio kako je bolje da ta pokrajina bude srpska nego da pripadne Monarhiji. Srbi u Hrvatsko-srpskoj koaliciji zagovarali su »slogu«, ali i samoodređenje za Srbe, Hrvate i muslimane u toj pokrajini, ali su intimno željeli priključenje Bosne i Hercegovine Srbiji.

Početkom 1910. Supilo se više nije mogao slagati s vođom Srba u Koaliciji, Svetozarem Pribićevićem. Uvidjevši da su Srbi nastavili štiti samo svoje interese, što se manifestiralo i u traženju kompromisa s monarhijskim vrhom, napustio je Koaliciju. Supilo nije izvukao pravu pouku iz dobivene lekcije – ni za dlaku nije promijenio osnovne odrednice svoje ideologizirane politike. Umjesto napuštanja politike Koalicije, latio se traženja potpore toj istoj politici u drugim partnerima. Našao ih je u nacionalističkoj omladini i socijalistima, tj. krugovima koji su zahtijevali još radikalniju politiku od one koju je vodila Koalicija.

Naglašeno kompromiserstvo Koalicije izazvalo je ponovno mladež. Među njima se pojavila ideja da je jedino nasiljem moguće naći rješenje nacionalnih pitanja. Ta i slična stajališta propagirala je tzv. nacionalistička omladina.

No, u intelektualnim krugovima udomaćila se još jedna nelogična ideja – zanos za Srbiju i za političko ujedinjenje s njome, koje je išlo tako daleko da su mnogi ugledni hrvatski umjetnici i intelektualci, kao kipar Ivan Meštrović, slikar Vlaho Bukovac i drugi, propagirali jugoslavensku naciju na temeljima mistificirane srpske kulturne baštine.

U atmosferi ponovne represije i ograničenja parlamentarnog života, što je izazvalo bune i proteste, zanos za Srbiju se pojačao. To idealiziranje Srbije kod Hrvata, napose mladih, kulminiralo je početkom listopada 1912. godine, kada su saveznici Srbija, Bugarska, Grčka i Crna Gora započeli Balkanski rat protiv Turske. Izravna posljedica pobjede slavenskih saveznika u balkanskom ratu bila je još prisutnija ideja jugoslavenstva i aktivnost nacionalističke omladine kao glavne nositeljice te ideje. čak su i neki vođeći ljudi unutar Katoličkog pokreta počeli prihvaćati jugoslavensku ideologiju svojih nekadašnjih glavnih protivnika.

I grupacija na vlasti, Hrvatsko-srpska koalicija, nastavila je promicati ideologiju »narodnog jedinstva«, ideologiju koja je smjerala, kako je to Pribićević izrazio, mnogo dalje od suradnje. Upozorenja ljudi u čistoj stranci prava, kao Ive Franka, Josipova sina, da je glavna svrha ideologije »narodnog jedinstva« promicanje srpskih interesa, nisu imala odjeka.

* * *

Tijekom Prvoga svjetskog rata ponovno su se suprotstavile dvije opcije za osiguranje političke budućnosti hrvatskoga naroda. Jedna opcija, koju je zastupao Jugoslavenski klub u Carevinskom vijeću, izišla je 1917. godine s nejasno

formuliranom *Svibanjskom deklaracijom*. članovi kluba zahtijevali su ujedinjenje zemalja naseljenih Slovencima, Hrvatima i Srbima »u okviru Monarhije«. Drugu opciju predstavljala je grupa hrvatskih emigranata organiziranih, zajedno s pripadnicima drugih naroda s južnoslavenskih prostora, u Jugoslavenkom odboru. Ta grupa nije prihvaćala ni duh ni slovo Svibanjske deklaracije, nego se zauzimala za izravna povezivanja s državama Srbijom i Crnom Gorom. Pobjedila je potonja opcija.

Početkom listopada 1918. u Zagrebu je osnovano Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba. Bilo je sastavljeno od uglednih političara i stranačkih predstavnika, a na čelu mu je bio predsjednik Slovenske ljudske stranke, svećenik Anton Korošec. Uskoro je Vijeće preuzelo svu vlast u svoje ruke, te je, slijedom odluke Sabora o raskinuću svih državno-pravnih odnosa s Monarhijom, stvorilo Državu Slovenaca, Hrvata i Srba. Uskoro je, 1. prosinca 1918., međutim, Vijeće samoinicijativno i protupravno, zaobilazeći Hrvatski sabor, priključilo hrvatske zemlje državi Srbiji i Crnoj Gori u zajedničkoj državi Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca s dinastijom Karadorđevića na čelu.

* * *

Hrvatski je narod tijekom dvadesetak godina života u novoj državnoj zajednici iskusio najgora poniženja i možda najteže čase narodnog života. Politička šikaniranja i obespravljanja, ekonomsko izrabljivanje, vojna i policijska okupacija, trgovina s hrvatskim teritorijem (Rappalski ugovor), zatvaranja i progoni, kulturno siromašenje i nepravde svake vrste bili su sudbina hrvatskoga naroda u državi koju su Srbi smatrali svojom, a sve druge narode u njoj zaslužnim ratnim plijenom, koji, samim tim, mora biti obespravljen.

Dok je mirovna konferencija u Versaillesu stvarala novi europski – nepravedan – poredak, prihvaćajući zatečeno stanje, u Hrvatskoj se na političkom horizontu podizao lik S. Radića, koji je uskoro postao simbol hrvatskoga otpora i borbe za suverenost. Budući da je prije upozorovao svoje kolege u hrvatskom parlamentu da ne idu u Beograd ne imajući u ruci hrvatsku državu – historijske su njegove riječi upozorenja da ne idu »kao guske u maglu« – i kako je smatrao uključivanje Hrvatske u novu državnu tvorevinu nelegalnim, Radić se sada založio za stvaranje hrvatske republike. Htio je to pokazati i mijenjenjem imena stranke tako da u sebi sadrži riječ »republikanska« – Hrvatska republikanska seljačka stranka.

Budući da za sve to veliki nisu imali razumijevanja, a teror nad hrvatskim pukom se nastavljao, Radić se odlučio na još jedan, sigurno očajnički, korak: otišao je sredinom 1924. u Moskvu. Usprkos lošem iskustvu, Radić zasigurno nije izbrisao svoj mladenački zanos za Rusiju i njezinu ulogu u slavenstvu općenito i u hrvatskom narodu posebno, te se možda i ponadao nekoj pomoći. čak je učlanio svoju stranku u Seljačku internacionalu.

Po povratku iz Sovjetskog saveza Radića je dočekaao zakon o zaštiti države uperen protiv njegove stranke i – zatvaranje. To je označilo i veliku političku prekretnicu toga vode iza kojega je stajala velika većina hrvatskoga naroda: umjesto nastavljanja političke borbe apstinencijom, prihvatio je dinastiju i centralistički ustav novostvorene države. Tim činom Radić se pridružio plejadi

hrvatskih političara, koji su, pod pritiskom vanjskih sila, posumnjali u snagu svoga naroda i u kritičnom trenutku odveli ga onamo kamo nikako nije htio ići. Radić je otišao u Beograd da bi postao ministar prosvjete, ne znajući da će to biti njegovo osobno stratište.

Stratište je upriličeno 20. lipnja 1928. u samom parlamentu. Srbi su ostali dosljedni: za egzekucije svojih kraljeva uvijek su voljeli dramatske scene, te su isto upriličili i za egzekuciju hrvatskih političara. Usred parlamentarnog zasjedanja srpski poslanik je ubio dva hrvatska poslanika, a Radića je, s još dvojicom, ranio, premda je on bio pravi cilj.

No, i Radić je već 8. kolovoza umro, ostavljajući svoj narod samo da mu pripremi veličanstven sprovod kao izraz poštovanja. Poštovanja, ali i praštanja. Narod, koji je bio potpuno odan Radiću, nije odobrio takvo njegovo mirenje s Beogradom, u kojemu nije dobio ništa zauzvat. I Katolička crkva mu je oprostila, premda je bio neobuzdan i nepravedan kritičar svega katoličkoga. Štoviše, upravo je Crkva u oporim vremenima koja su slijedila sačuvala dobru uspomenu na Radića političara.

Tragična sudbina hrvatskoga političkog idola morala se odraziti na politički život u Hrvata. Iskristalizirale su se dvije opcije: pregovaračka i čak dvije revolucionarne. Bitna dilema hrvatske politike postala je opstanak Jugoslavije ili stvaranje suverene hrvatske države.

Stupajući na čelo Radićevce stranke, Vladko Maček je postao utjelovljenje politike dogovaranja, trgovine i kompromisa u vidu očuvanja Jugoslavije.

Ante Pavelić, naprotiv, osnovao je nacionalnu revolucionarnu organizaciju Domobran, koja je kasnije u emigraciji dobila ime Ustaška, odlučan da stvori suverenu hrvatsku državu nevezanu za bilo koga. Pavelić je otišao u emigraciju pošto je kralj Aleksandar uveo diktaturu 6. siječnja 1929. (malo kasnije je također promijenio ime države u Kraljevina Jugoslavija). I mladež u domovini, frustrirana terorističkim režimom, počela se sve više zanositi revolucionarnim idejama. Premda ih nije bilo mnogo formalno učlanjenih u ustašku organizaciju, svakidašnje iskustvo tjeralo ih je prema nasilnim opcijama.

I komunisti su, kao revolucionarna internacionalistička grupacija, oživjeli tih godina. Godine 1937. osnovana je Komunistička stranka Hrvatske, a na čelo Komunističke partije Jugoslavije došao je Josip Broz, koji će ostati zapamćen po konspirativnom imenu Tito. Komunisti su tada bili malobrojni i politički beznačajni, ali, jer su radili za interese međunarodnoga komunističkog pokreta, brojčana snaga nije umanjivala njihovu borbenost i volju za političkim radom.

Država je nastavila živjeti u napetosti između kraljeve diktature i hrvatske opozicije. Hrvatski su političari izišli 8. studenog 1932. u Zagrebu s programom koji je postao poznat pod imenom Zagrebačke punktacije. U njima su protestirali protiv srpske hegemonije i primitivizma, te zahtijevali preuređenje države kako bi bile uvažena ravnopravnost narodâ. To je bio nastavak politike reforma i sporazumijevanja sa Srbima.

Revolucionarna struja je, pak, provodila svoj program. Godine 1932. organizirala je napad na žandarmeriju u Brušanima, što je ostalo poznato kao Lički ustanak. No, nacionalni su revolucionari sebi pripisali i veće pothvate. U vrijeme posjeta kralja Aleksandra Francuskoj, 9. listopada 1934. hrvatski su

nacionalisti, zajedno s bugarskima, poslužili kao oruđe izvjesnim međunarodnim snagama u kraljevu ubojstvu. Poslije povratka M. Budaka iz emigracije 1939. godine, Maček se potpuno razišao s revolucionarno usmjerenom mladeži, s »frankovcima«. Jedna od razdjelnica između tih dviju političkih opcija bila je i varava nada zagovornika hrvatske države da će nacistička Njemačka i fašistička Italija, obje nezadovoljne stanjem i svojim mjestom u poslijeverzailleskoj Europi, pomoći uspostaviti hrvatsku državu.

S vremenom su knez Pavle i neki srpski političari pristali, pod utjecajem Francuske i Engleske, da s Hrvatima sklope nekakav sporazum. Sredinom 1939. Dragiša Cvetković sa srpske strane sporazumio se s Mačekom o ostvarenju određene hrvatske autonomije stvaranjem Banovine Hrvatske, kojoj je ban postao solunski dobrovoljac dr. Ivan Šubašić.

Premda je Maček mogao misliti da je politika sporazumijevanja postigla veliku pobjedu, ubrzo se pokazalo da Srbi lakše krše dogovor nego ga sklapanju. Nezadovoljni hrvatskim ostvarenjem kakve-takve samostalnosti, lokalni Srbi su pojačali rušilačke aktivnosti u ranije organiziranim četničkim postrojbama okomljujući se na novouspostavljenu Banovinu. Srbi u Srbiji bili su ne manje nezadovoljni hrvatskom političkom autonomijom.

* * *

Uopće ne čudi što je Jugoslavija kapitulirala i raspala se za manje od dva tjedna poslije napada Osovinskih sila na nju: bila je to država s kojom njezini konstitutivni narodi, osim Srba i nekolicine projugoslavenski opredijeljenih Hrvata, nisu bili zadovoljni.

Hrvati su odmah nakon napada Njemačke na Jugoslaviju iskoristili priliku i 10. travnja 1941. proglasili državnu nezavisnost. Pitanje je samo bilo tko će preuzeti vlast i kakva će biti novostvorena država. Budući da je Maček, kao predsjednik najjače hrvatske stranke, odbio nagovoranje Nijemaca da stane na čelo Nezavisne Države Hrvatske, Italija je spremno potkućila ustaše i Pavelića s kojim je otprije imala neke dogovore o teritorijalnim ustupcima u Dalmaciji i Istri.

Kad se Pavelić 15. travnja 1941. vratio u Zagreb i preuzeo vlast u novostvorenoj državi, bilo je vidljivo da država nije stala na sretnu nogu. Srbi su još manje bili spremni prihvatiti samostalnu hrvatsku državu od ranije Banovine; počeli su oružani otpor. Osovinske vojske raspodijelile su se po svim krajevima Hrvatske, te čak razdijelile zemlju na svoje interesne sfere. U krajevima koje je okupirala Italija je počela aktivno pomagati srpske četnike protiv hrvatske države. K tome, Pavelićev je režim, u nastojanju da se svidi Nijemcima, proglasio proturasne i protuvjerske zakone i počeo provoditi teror nad srpskim, židovskim i romskim stanovništvom, kao i nad svima onima koji se nisu slagali s režimom. Umjesto reda, zavladao je kaos, umjesto zakona pravdu su na svoju ruku dijelili silnici i neobuzdana mladarija.

Katolička crkva ponovno se pokazala jedinom zagovarateljicom pravde i zaštitnicom progonjenih. Napose je zagrebački nadbiskup dr. Alojzije Stepinac, kao predstavnik Crkve u Hrvata, postao proročki glas za uspostavu pravednosti

i djelatni zaštitnik svih ugroženih. Javnom riječju, pismima i osobnim intervencijama mladi je nadbiskup postao simbol protesta protiv nepravde i zaštite slabih.

U taj su metež uskočili komunisti te atraktivnim sloganima o borbi protiv »nacifašizma i domaćih izdajnika«, o stvaranju »bratstva i jedinstva« i obnovi Jugoslavije na demokratskim osnovama, pridobili najprije dio pobunjenih Srba četnika, a zatim i hrvatsko stanovništvo, osobito u krajevima pod kontrolom Italije. Još važnije, komunisti su sabotazama, organiziranom borbom i »dobrom« politikom privukli pozornost Saveznika, te su i oni od 1943. napustili podržavati četnike i stavili se na stranu partizana.

Bio je to građanski rat, rat Hrvata koji su htjeli sačuvati makar i krnje suverenu Hrvatsku protiv Hrvata upregnutih u obnavljanje Jugoslavije.

Na prostorima koji su kontrolirali komunisti su počeli organizirati lokalnu, a sredinom 1943. prešli su na organizaciju vlasti na široj osnovi. U tu svrhu organizirali su tijekom 1943. i 1944. zasjedanja svog Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH).

Premda je službena historiografija tvrdila da su komunisti time stvarali hrvatsku državu, činjenica je da im je prvotni cilj bila obnova Jugoslavije, a Hrvatsku su zamišljali samo kao (federalnu) jedinicu u toj državi. Uostalom, čim je netko od hrvatskih komunista ili njihovih političkih suputnika iz predratnih političkih stranaka istaknuo državnost Hrvatske, bio je smijenjen ili uklonjen. To je već tijekom 1944. bila sudbina člana Hrvatske (republikanske) seljačke stranke Božidara Magovca, koji je smijenjen s položaja potpredsjednika Titove vlade, kao i Andrije Hebranga, koji je, također 1944., bio maknut s položaja sekretara Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske, a kasnije je, u obnovljenoj komunističkoj Jugoslaviji, bio i fizički likvidiran.

Kapitulacijom Italije u rujnu 1943. i podrškom saveznika, komunisti su bili sigurni u pobjedu. Tako ojačan, Tito je lakše pristao na nagovor britanskog premijera Churchilla da s izbjegličkom vladom kraljevske Jugoslavije sklopi sporazum. Još mu je lakše bilo nagovoriti osvjedočenog Jugoslavena Ivana Šubašića da prizna zamisli i odredbe komunista o ustroju buduće države i vlasti u njoj. U lipnju 1944. Šubašić je najprije na otoku Visu te nešto kasnije u Beogradu u tom smislu potpisao sporazum s Titom.

Pokušaj svrgavanja ustaške vlasti iznutra – tzv. puč Vokić-Lorković 1944. – došao je kasno i bio tako nestručno planiran da nije mogao ništa promijeniti.

8. svibnja 1945. godine komunistički partizani ušli su u opustjeli Zagreb, koji su dva dana prije napustili hrvatska vojska i veliko mnoštvo civila, povlačeći se na zapad prema, kako su vjerovali, spasu kod Saveznika.

* * *

Spasa, međutim, nije bilo. Ustaše i hrvatska redovna vojska, domobrani, doživjeli su ne samo poraz, nego i poniženje. Pošto su ih na austrijskoj granici Britanci uvjerali u nužnost predaje oružja, predali su ih komunistima, koji su ih, tjednima poslije formalnog završetka rata, masovno ubijali, a preživjele tjerali do iznemoglosti na marševima smrti, pazeći da prolaze kroz srpska naselja kako

bi se stanovništvo na njima moglo na svaki način izživljavati. To smaknuće hrvatske vojske i civila ostalo je zapamćeno u hrvatskom narodu kao Bleiburška tragedija, po imenu austrijskog mjesta gdje se najveći masakr dogodio, i kao »križni put«.

Odmah poslije uspostave komunističke Jugoslavije postalo je jasno da će Srbi ponovno imati glavnu riječ, a da je Hrvatima nametnut na leđa dodatni teret – teret izdaje bivše Jugoslavije i teret tobožnje genocidnosti. Kako bi učvrstili vlast, komunisti su eliminirali svaku oporbu, a terorom i nasiljem ušutkali svaki prosvjed. Ponovno se pokazalo da se samo Katolička crkva ne može ušutkati. Komunisti su mislili da oni to mogu: poubijali su nekoliko stotina svećenika, desetine drugih zatvorili – među njima i nekoliko biskupa – a u svećenstvu pokušali naći kooperativne za stvaranje »narodne crkve«, koja bi bila neovisna ili barem neovisnija o Sv. Stolicu.

Kad su biskupi sa svoga prvog zasjedanja u novoj državi 22. rujna 1945. to iznijeli u javnost, komunisti su pobjesnjeli i snovali poduzeti oštrije mjere. Uhitili su nadbiskupa Stepinca i, poslije hinjena procesa, osudili ga 1946. na 16 godina prisilnog rada. Treba li spominjati da su optužbe bile neutemeljene i da je suđenje imalo sve karakteristike montiranih procesa? Pri tome su paralele i usporedbe neizbježne: čini se da su neki ustaški elementi snovali smaknuće nadbiskupa Stepinca, ali se nisu usudili osuditi ga i zatvoriti, dok su komunisti prešli taj prag, a kasnije ga se htjeli osloboditi protjerivanjem iz zemlje.

Poslije uspostave potpune kontrole u državi, jugoslavenski su komunisti doživjeli neočekivani šok. Budući da Tito nije htio biti samo Staljinov poslušnik, Staljin je izbacio Jugoslaviju iz Komunističkog Informacijskog Bureaua, što je trebalo biti ravno ne samo izopćenju iz komunističkoga carstva, nego i smrti. Kako mnogi komunisti nisu mogli slijediti Tita u političkim obrtajima, niti su bili sposobni »preodgojiti« se, našli su se u koncentracijskim logorima. Partija je, pak, nastavila propagandu o stvaranju novoga društva i novoga privrednog sustava. No, jedina novost bili su uvijek novi kongresi Partije na kojima je čelnništvo iznijelo zaključke, a članstvo ih zanosno podržalo – do završetka kongresa, a onda se komedija nastavila sljedeći put.

Kada je 1953., pod pritiskom svjetske javnosti, nadbiskupu Stepincu zatvor bio zamijenjen kućnim pritvorom u rodnom Krašiću, papa Pijo XII. odlučio je očitovati svoje poštovanje i poštovanje Crkve tako hrabru i pravednu mužu – proglasio ga je kardinalom. To je toliko ozlojedilo komuniste da su prekinuli diplomatske odnose sa Sv. Stolicom, koji se neće obnoviti do smrti nadbiskupa kardinala Stepinca.

Tijekom dvogodišnjih pregovora Sv. Stolice je 1966. sklopila s bivšom Jugoslavijom sporazum, zvan Protokol, koji je, premda hrvatski biskupi nisu bili njime zadovoljni, donekle regulirao status Katoličke crkve u komunističkom sustavu. Uskoro su bili izmijenjeni i diplomatski predstavnici, a 1971. čak je Tito posjetio papu Pavla VI.

Ni poboljšani odnosi Sv. Stolice s državom nisu poboljšali položaj Hrvata u njoj. Hrvati su i u komunističkoj Jugoslaviji, u kojoj je vojna, policijska, upravna, diplomatska i svaka druga struktura bila u rukama Srba – i u Hrvatskoj – ostali podčinjeni narod, puk koji je tražio izlaz u bijegu iz zemlje – od 60-ih do 80-ih godina na stotine tisuća Hrvata potražilo je kruh u zemljama Europe, Amerike, Kanade i Australije.

U siječnju 1970. Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske održao je svoju Desetu sjednicu, na kojoj je prvi put jedno republičko partijsko tijelo kritiziralo centralizam i unitarizam u Jugoslaviji bez prethodnog usuglašavanja sa stajalištima Saveza komunista Jugoslavije.

Bio je to uvod u ono što je ostalo zapamćeno kao »hrvatsko proljeće«. Naime, Hrvati su se kroz medije i institucije, napose Maticu hrvatsku, gotovo plebiscitarno izjasnili protiv srpskog centralizma i unitarizma, a za veću hrvatsku samostalnost. Nastao je cijeli pokret, koji je kulminirao studentskim štrajkom u Zagrebu koncem studenoga 1971.

Taj studentski protest bio je samo izlika Titu i njegovu krugu da udari ne na hrvatske studente, nego na cjelokupno komunističko vodstvo u Hrvatskoj i na ideju Hrvata da mogu težiti hrvatskoj suverenosti. Početkom prosinca 1971. Tito je pozvao hrvatsko komunističko vodstvo u srpsko Karađorđevo i prisilio ga da, poslije obilna pokajanja, podnese ostavke. To je bio kraj još jednoga hrvatskog sna o mogućoj suverenoj državi.

Očekivano, Tito se nije zaustavio na tome. Pobjavši se da je njegov vlastiti položaj nedodirljivoga vladara bio ugrožen, ukinuo je važne hrvatske kulturne ustanove, najprije Maticu hrvatsku, zatvorio ugledne znanstvenike i kulturne radnike, a na vlast doveo poslušnike, koji su žestoko napadali i prokazivali »hrvatske nacionaliste«.

Gotovo cijelo to desetljeće proteklo je u progonima Hrvata i političkim natezanjima s Beogradom. Tijekom 80-ih za komuniste je sve krenulo nizbrdo. U zoru tog desetljeća, 1980., umro je Tito, a u njegovu sutonu počeo se raspadati europski komunizam. Poslije Titove smrti još je postalo bjelodanije kako je sistem bio krhak i bez ekonomske podloge. Režim je vidio rješenje u još većem teroru.

Očekivano, ni Katolička crkva nije bila pošteđena. Naprotiv, budući da je Crkva faktično postala jedina oporba partijskoj vlasti, a 1978. na stolicu sv. Petra sjeo papa Poljak, Ivan Pavao II. – pod čijim se utjecajem u Poljskoj razmahao radnički pokret Solidarnost – komunistička vlast u bivšoj Jugoslaviji bojala se da bi Crkva i među Hrvatima mogla pokrenuti nešto slično. Stoga su mediji i partijski funkcionari žestoko napadali Crkvu, podsjećajući je na poslijeratne osude njezinih biskupa i svećenika. Crkva je, pak, organiziranjem masovnih hodočašća i komemoracijama značajnih događaja iz hrvatske povijesti, davala komunistima do znanja uz koga je narod.

Među uhićenima i osuđenima 1981. bio je i umirovljeni general Jugoslavenske vojske, povjesničar i bivši direktor jednoga povijesnog instituta, Hrvat iz Titova zavičaja, dr. Franjo Tuđman. Činilo se da je to njegov kraj, ali vrijeme je pokazalo da je to označavalo njegov stvarni politički početak.

Poslije zatvaranja Tuđman se posvetio pisanju knjiga – koje su tajno dopremene u inozemstvo i tamo objavljivane – kontaktiranju s političkim istomišljenicima u domovini i inozemstvu, te obznanjivanju svoje političke platforme.

* * *

Rušenje Berlinskog zida 1989. označilo je početak pada europskog komunizma. Tu se zrcalio i kraj bivše Jugoslavije. Na žalost, njezin kraj nije mogao

proći bez prolijevanja krvi. Preuzimajući svu vlast u Srbiji, srpski predsjednik Slobodan Milošević dokinuo je svaku autonomnost pokrajinama Kosovu i Vojvodini, te krenuo na osvajanje vlasti u cijeloj Jugoslaviji. Više od želje za osobnom vlasti, bio je to projekt proširenja Srbije na veći dio zemlje pod parolom da Srbi imaju pravo živjeti u jednoj državi.

Tomu su se srbijanskom projektu, dakako, usprotivili drugi narodi u državi, napose Hrvati. Premda bojažljivo i oprezno, zasluga je hrvatskih komunista što su omogućili organiziranje političkih stranaka i slobodnih izbora, koji su se održali 1990. godine.

Bilo je vidljivo da na političkoj sceni izranja bivši disident dr. F. Tuđman. Organizirao je stranku Hrvatsku demokratsku zajednicu na širokoj osnovi integriranja raznih političkih opcija iz hrvatske prošlosti, pomirenja ideološki suprotstavljenih hrvatskih građana i uključivanja iseljene Hrvatske u domovinsku politiku. Na izborima 22. travnja i 6. svibnja 1990. odnio je visoku pobjedu, a Hrvatski sabor ga je izabrao za predsjednika Republike Hrvatske na svojoj prvoj sjednici 30. svibnja.

Radost hrvatskoga naroda zbog uspostave demokracije i mogućnosti stvaranja suverene države bila je pomučena oružanom pobunom srpske etničke zajednice. Nije to bila jedina manifestacija protivljenja srpskog stanovništva hrvatskoj suverenosti, ali je bila treća oružana pobuna u jednom stoljeću. Ta pobuna srpskog stanovništva utoliko je bila opasnija što su iza nje stajale Miloševićeva Srbija i dobro naoružana jugoslavenska vojska.

Na traženje međunarodne zajednice, Hrvati su se 19. svibnja 1991. referendumom odlučili za suverenu Hrvatsku, što je Sabor i službeno proglasio 26. lipnja, te tako razdružio Hrvatsku od Jugoslavije.

Dok su Hrvati slavili, a svijet s nevjericom gledao sa strane, Srbiji je to bio znak za početak totalnog rata protiv hrvatske države, a radi stvaranja velike Srbije; cilj im je bio zauzimanje crte Karlobag na moru preko Karlovca nadomak Zagreba do Virovitice na granici s Mađarskom. Uz pomoć jugoslavenske vojske, iz koje su već pobjegli mnogi Hrvati i Slovenci, te srpskih i crnogorskih plaćenika, Srbija je počela razarati hrvatske gradove, rušiti katoličke crkve i kulturno naslijeđe, osvajati područja i ubijati i protjerivati hrvatsko stanovništvo. Rijeke izbjeglica ostavljale su svoje mrtve, razorene domove i opustošena područja, te potražili spas u slobodnim dijelovima Hrvatske ili u inozemstvu.

Dosta zakašnjelo i sramotno nevoljko, međunarodna je zajednica konačno 15. siječnja 1992. priznala Hrvatsku, a 22. svibnja iste godine ona je primljena u Organizaciju ujedinjenih naroda.

Zamjetno je bilo da je Sv. Stolica učinila neobičan i neočekivan izuzetak oko priznanja Republike Hrvatske. Suprotno svojoj ustaljenoj praksi, prva je priznala Hrvatsku te tako potakla i druge europske zemlje da ne oklijevaju s priznanjem. Hrvati su se odužili Sv. Ocu Ivanu Pavlu II. veličanstvenim dočekom milijunskog mnoštva u rujnu 1994. kada je papa posjetio Zagreb.

I u vrijeme papina posjeta Hrvatska je bila suočena s prijetnjom uništenja. No, taj žilavi narod, koji je upoznao mnoge osvajače i porobljivače i nadjačao ih, nije čekao milost velikih i nije se odlučio predati, nego boriti. U rekordnom roku, uz izuzetno velika odricanja, stvorio je jaku vojsku, organizirao državu i

dovoljno ekonomski ojačao da je mogao prijeći na oslobađanje okupiranih područja. U briljantno izvedenim akcijama pod nevremenskim imenima »Bljesak« i »Oluja« oslobodio je sve okupirane dijelove, a mali ostatak u istočnoj Slavoniji, Baranji i zapadnom Srijemu prepustio je međunarodnoj zajednici da omogući njihovu mirnu reintegraciju u pravni sustav Republike Hrvatske.

Hrvati su poslije mnogo vremena bili jedinstveni i nisu se borili jedni protiv drugih za interese nekih stranih ideologija i političkih interesa. Možda je u tome najveća zasluga predsjednika dr. Franje Tuđmana.

* * *

Tako završava priča o narodu brojem malom, ali srcem, umom i voljom velikom, priča o Hrvatima. Priča je to koja sadrži sve obrate dramatskoga teksta, ali i priča s happy endom. Kako na kraju te priče ne prisjetiti se ptice feniksa? Kao i ona, Hrvatska se diže još jedanput iz pepela. Primjetno je da nas geografski oblik Hrvatske podsjeća na pticu u letu. Ta plamena ptica ovaj put se čini mnogo snažnijom i jačom, što ulijeva pouzdanje da će kroz duga stoljeća na krilima sjeverne ravnice ponosno nositi i svijetu pokazivati nevjerojatno lijepu obalu s prečisto modrim Jadranskim morem i njegovim otocima. Nek ti je sretno, ptico Croatijo!

S U M M A R Y

THE CROATIAN 20TH CENTURY

The author provides a short review of the most important events in Croatian history during the 20th century. He begins by emphasizing the importance of the burning of the Hungarian flag in Zagreb during the visit of emperor Franz Joseph in 1895. Other turning points of Croatian history in the 20th century were: declaration of the Rijeka resolution, which was the basis of the Croato-Serbian Coalition; the end of long term relations with the Habsburg monarchy, and the entry into a unified state with Serbia; the experience of Serbian domination in that state; the events of the Second World War; and the renewal of Yugoslavia under a communist dictatorship. The author has decided to publish this review as a model for a further historical study of this period.